

QUEERESK

Cinsellik ve Emek: Butler ve Bourdieu ile Kazanımların Kırılganlığını ve Direnişi Sorgulamak

Mustafa F. Özbilgin

(Brunel University London, Université Paris-Dauphine, Koç Üniversitesi İstanbul)

Özet

Cinsellik ve emek konusunu, emek piyasalarında cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin kırılganlığı ve bu kırılganlığa karşı direnç ve direniş geliştirme yöntemleri üzerinden irdeledim bu deneme yazısında. Emek piyasalarında cinsel kimlik ve yönelim eşitliğine yöneltilen meydan okuma ve saldırıların neoliberal temellerini açıkladıktan sonra Judith Butler ve Pierre Bourdieu'nün sosyal değişim kuramlarını kullanarak cinsel kimlik ve yönelim eşitliği için mücadele ve bu konudaki kırılganlığa karşı direnç ve direniş geliştirme biçimlerine değindim. Tartışma bölümünde ise yönetim ve organizasyon çalışmaları alanının cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin inşasında üstlenebileceği sorumluluklar olduğunu belirtip meslektaşlarımı göreve davet ediyorum.

Giriş

Cinsellik ve emek konularının günümüzde beraber çalışılıyor olması cinsellik araştırmalarının bir başarısı olarak düşünülebilir. Klasik emek kuramı, cinsellik meselesini dışlarken son yirmi yılda eleştirel emek kuramı cinsellik konusu ile eşitlik ve farklılık yönetimi çalışmaları sayesinde tanışmıştır. Kapitalist çıkarların yeni sermaye çeşitleri arayışı, eğitimde fırsat eşitliğinin artması ve uluslararası emek göçünün meşrulaşması, emek piyasalarındaki arzda farklılıkların artmasına neden olmuştur. Emek piyasalarında demografik çeşitliliğin artması, gelişmiş demokratik ülkelerde cinsiyet, etnik köken, yaş, engellilik, inanç, cinsellik gibi farklılıkların yasal ve kurumsal olarak güvence altına alınmasını bir zaruret haline getirmiştir. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği de demokratik ülkelerin emek piyasalarındaki düzenlemeleri arasına bu sayede girmiştir. Gelişmiş ülkelerde emek piyasalarında cinselliğin eşitlik yasaları çerçevesinde korunmaya başlaması ile cinsel kimlik ve yönelim eşitliği

artan sayıda emek ve yönetim çalışmasının konusu haline gelmiştir. Son yirmi yılda cinsellik ve emek konusunda kurumsal ve yasal düzenlemelerin getirilmiş olması bu alanda evrensel bir ilerleme olduğu izlenimi vermektedir. Ancak bu izlenimi sorgulamak gerekiyor.

Bu ilerleme döneminde emek piyasalarında cinsel farklılıklar için getirilen korumalar ve kurumsal düzenlemelerin kırılmasını ele almalıyız. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliğindeki kırılma üzerine düşünmek, politik ve sosyal meydan okumalarla beraber transfobik ve homofobik şiddetin, cinayetlerin arttığı, LGBTİ bireylerin emek piyasalarına kendi kimlikleri ile girme, taciz ve adaletsizliğe maruz kalmadan çalışma ve yaşamlarını idame ettirme özgürlük ve haklarının çığnendiği bu dönemde çok daha önemlidir. Bu kısa deneme yazısında cinsel kimlik ve yönelim eşitliği alanında yeni elde edilen hakların ve kazanımların kırılmasını, sosyal ve dil bilimlerinin iki önemli kuramcısı Judith Butler ve Pierre Bourdieu'nün kuramları ile çerçeveselendirerek sorgulayıp mümkün olan direnç geliştirme olasılıklarını ve direniş yöntemlerini tartışıyorum.

Emek ve cinsellik alanında ilerleme varsayımı

Son yirmi senede Kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya ve gelişmiş demokrasilerde cinsel kimlik ve yönelim gruplarının ayrımcılığa karşı korunmasına ilişkin yasal düzenlemeler yaygın hâle geldi (Klarsfeld 2010; Özbilgin vd. 2014; Özeren ve Aydın 2016; Aydın 2017). Gelişmiş demokratik ülkelerde cinsel kimlik ve yönelim gruplarının haklarını savunmak için kurulan sivil toplum örgütleri ve bakanlıklara bağlı çalışan eşitlik denetim kurumları, yasal düzenlemelerle beraber elde edilen haklar ve özgürlüklerin yaygınlaşması için etkin kampanyalar yürütüyor. Bununla birlikte cinsellik ve emek alanındaki söz konusu olumlu gelişmelerin naif varsayımlarından bir tanesi ilerleme varsayımdır. Kuramsal çalışmalar, cinsel kimlik ve yönelimde eşitlik konusunda emek piyasasında elde edilen kazanımlar bu ilerleme varsayımına neden oldu. Cinsel kimlik ve yönelimde eşitlik konusundaki beklenti, eşitliğin küresel olarak artacağı yönündedir (Özbilgin vd. 2008). Ne yazık ki bu ilerleme

varsayımının gelişmiş ve gelişmekte olan demokratik rejimlerde naif ve yetersiz kaldığını görüyoruz son yıllarda. Cinsel yönelim ve kimlik eşitliğinin kanunlaşması ve kurumsallaşması gelişmiş demokrasilerde dahi tutucu, yobaz ve gerici kesimler tarafından engellenmekte ve bu alandaki kazanımlara sürekli meydan okunmaktadır. İlerleme varsayımı umut vaat ettiği için kendi başına olumsuz bir varsayım değil. Ancak ilerleme varsayımının bazı tehlikeler konusunda farkındalığımızı kısıtladığını ve öngörümüzü engellediğini düşünüyorum. Bu tehlikelerin başında cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusundaki yasal düzenlemelerin, kurumsallaşma eğilimlerinin ve uygulamaların kırılma geliyor. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusundaki kırılma, cinsel kimlik ve eşitlik mücadelesini destekleyen birey ve kurumların; kazanımlarının sürekli politik, kültürel ve sosyal meydan okumalara ve karşı gelmelere maruz kalması olarak tanımlıyorum.

LGBTİ bireyler ve kurumlardan bahsederken bu harf öbeğinin içindeki farklılıklara değinmeden ve ortak amaçlar varsayarak bir yere varamayacağımızın farkındayım. Gey, lezbiyen, biseksüel, transseksüel ve interseks bireylerin beklentileri, hayat deneyimleri ve maruz kaldıkları eşitsizlikler benzese de aynı değildir. Bizim birleşik hareket etmesini beklediğimiz bu grup içinde de yarılmalar, fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları mevcuttur. Örneğin bazı trans bireyler LGBTİ grup içinde protesto ve yürüyüşlerde en aktif grup olmalarına rağmen LGBTİ hareket içinde dışlandıklarını söylüyorlar (Berghan 2007). Oysaki gey, lezbiyen, biseksüel, transseksüel ve interseks bireylerin aynı toplumsal hareket altında birleşmesi ve bu hareketin başarısı aralarındaki farklar konusunda LGBTİ hareket içinde farklılık ve yoldaşlık bilincinin eşzamanlı artması ile mümkündür. Buna örnek olarak 2007'den bu yana transların çeşitli özörgütlenme deneyimleri ve bu örgütlerle LGBTİ hareketinin diğer örgütleri arasında işbirlikleri verilebilir. Eşcinsel evlilik meselesinden eşcinsellik ve dini inanç çatışmasına kadar birçok konudaki hukuki ve kültürel kazanımlar sürekli heteronormatif, homofobik, ve transfobik meydan okumalara ve geri püskürtmelere maruz kalıyor. Hatta şunu söyleyebiliriz ki cinsel yönelim ve kimlik eşitliği, eşitlik hareketleri içinde en fazla tepki çeken ve meydan okumayla en çok muhatap olan harekettir. Eşitlik sağlamayı hedefleyen yasaların geri çekilmesi talebinden yasaları hiçe saymaya kadar geniş bir yelpazede gerçekleşiyor meydan okumalar.

Meydan okumaları bir ülke veya bölge ile sınırlamak da mümkün değil. Hatta medeniyetler tarihi bize gösteriyor ki cinsel kimlik ve yönelimde eşitlik çoğu zaman kısıtlı tarihsel dönemlerde ilerlemesine rağmen heteroseksüel hegemonya tarafından meşruluğu sorgulanıp kurumsal ve yazılı tarihteki izleri resmi tarihten silinerek sessizleştirilmiş, cinsel kimlik ve yönelim eşitliği talepleri geri püskürtülmüştür. Bu kırılma ve meydan okuma sürecinin şu anda da yaşandığını görebiliriz. Amerika Birleşik Devletleri ve birçok Avrupa ülkesinde cinsel kimlik ve yönelim eşitliğindeki ilerlemelere tepkiler sürüyor. Türkiye’de bu tepkilerin politik parti söylemlerinde homofobik ve transfobik izdüşümlerini görüyoruz (Koçak 2011). Türkiye’de kazanılan onur yürüyüşü hakkına son yıllarda politik ve resmi bir meydan okuma mevcuttur. Bazı görünür kurumsallaşma çalışmalarına (Aydın 2017b) rağmen cinsel kimlik ve yönelim eşitsizliğine ömür boyu süren bir heteroseksüellik dayatması olarak (Öztürk ve Özbilgin 2014) bakarsak eşitsizliğin beşikten mezara toplumdaki etkisinin yıkıcı olmaya devam ettiğini ve kazanımların ne denli kırılma olduğunu görürüz. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda kazanılmış haklar, kurumsal uygulamalar ve desteklerdeki kırılma ile neoliberalizmin genişleme hırsı arasındaki neden sonuç ilişkilerini irdelemenin gerekli olduğunu düşünüyorum.

Neoliberal genişleme ve cinsel kimlik ve yönelim eşitliği

Neoliberal genişleme birçok şekilde tanımlanabilir. Bu kısa yazı için üç temel değer üzerinden neoliberal genişleme ile cinsel kimlik ve yönelim eşitliği ve emek piyasası bağlantısını kuracağım. Neoliberalizmi diğer akımlardan ayırt eden şey üç temel değerdir: bireyselleşme, kurumsuzlaşma/kuralsızlaşma, ve finansallaşma (Özbilgin ve Slutskaya 2017). Neoliberalizmin bu üç temel değerinin cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda getirilerini ve götürülerini değerlendirmek ve kırılmaya katkısını açıklamak faydalı olabilir.

Bireyselleşme bir yandan cinsel kimlik ve yönelim gruplarına şu mesajı vermektedir: sendikalaşmak, toplu hak iddia etmek yerine bireysel farklılıklarınızı bir kariyer avantajına

dönüştürebilirsiniz. Örneğin cinsel kimliğiniz ne olursa olsun küresel şirketlerde liyakat sistemi çerçevesinde yer alabilirsiniz. Hatta bu farklılık yönetimi felsefesi, farklı cinsel kimliğinizi bir sorun değil bir kaynak ve bir zenginlik olarak görecektir. Bireyselleşme bu çerçeveden bakınca bir özgürleşme alanı yaratıyor cinsel eşitlik açısından. Ancak buradaki naif varsayım insanların cinsel kimlik ve yönelimlerini açıkça ifade edebilecekleri ve sendikal haklar olmadan bireysel pazarlık ile farklı cinsel kimlikleri ile kurum içinde ayakta kalabilecekleri yönünde. Oysa bireyselleşme ile yönetim elitlerine farklılıklarını ifade ve yaşama konusunda özgürlükler getirilirken, alt düzey ve daha az eğitilmiş çalışanlara aynı geniş perspektifin, aynı pazarlık hakkını sağlanmadığını görüyoruz. Örneğin emek piyasası dediğimizde yalnızca kurumsal alanda çalışan LGBTİ bireyler ve onların sorunları akla geliyor. Yönetim, emek ve organizasyon çalışmalarının, toplumun alt kesiminden LGBTİ bireylerin çalıştığı seks işçiliği konusuna ilgisiz kaldığını görüyoruz. Seks endüstrisinin yönetiminden çalışma şartlarına kadar bilgimiz kısıtlı olduğu için çalışanlara gereken güvenlik ve güvencenin sağlanması konusundaki talepler bilimsel dayanaktan yoksun kalıyor. Ayrıca bireysellik, cinsel kimlik ve yönelim gruplarını toplumsal hareketlerden kopartıyor. Neoliberal yaklaşım çalışanların cinsel kimlik ve yönelimin toplumsal ve örgütlü yönünü reddedip, bunları bireysel birer mesele olarak düşünmesini istiyor. Bu nedenle neoliberal yaklaşım cinsel kimlik ve yönelim eşitliği için çalışan sivil toplum örgütlerinin gelişmesini, bu alandaki sendikalaşma ve toplu hareket etme özgürlüklerini kısıtlıyor. Kazanımlar yanında bu kırılmalıkları da görmemizde fayda var diye düşünüyorum.

Kurumsuzlaştırma ve kuralsızlaştırma, neoliberalizmin emek ve sermaye piyasalarının kendilerine çeki düzen verebileceği yönündeki yersiz güveninden kaynaklanıyor. Neoliberalizm piyasaların kendi yarattığı toplumsal sorunları arz talep dengesi ile kendi başına çözebileceği varsayımını içerir. Bu varsayımın getirisi, cinsel kimlik ve yönelimde eşitlik açısından birçok küresel şirketin ekonomik getirisi ve toplumsal faydayı da gözeterek liyakat konusunda cinsel kimlik ve yönelim ayrımcılığı yapmayacaklarına kendi iç yönetmelik ve tüzüklerinde, iş ilanlarında ve reklamlarında yer vermeleri olmuştur. Ancak neoliberalizmin bu getirisi ilginç bir kırılma saklıyor aslında içinde. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda çalışan kurumlara baktığımızda aslında bunların sırf piyasa dinamikleri nedeniyle değil aynı

zamanda yasal destekler nedeniyle bu adımları attıklarını ama yasalara uyma konusuna değinmek istemediklerini görüyoruz. Çünkü çoğu kurum yasal baskılarla aldıkları kararları raporlandırmakta daha çekimser davranır. Onun yerine eşitlik prensiplerini kendi kurumsal stratejileri çerçevesinde çalışan çıkarlarını öncelikle düşündükleri için aldıklarını raporlarlar. Oysa bunun yasa uyucu bir davranış olduğunu anlamak için cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda yasal düzenleme ve destek olmayan ülkelerde aldıkları daha sessiz tutumu gözlemlemek kafi oluyor. Kurumsuzlaşma ve kuralsızlaşma ise neoliberalizmin daha gelişmiş evrelerinde çıkıyor ortaya. Eşitlik yasaları gelişmiş demokrasilerde tehdit altında. Eşitlik yasalarını geri almaya çalışan politik partiler iktidara geldi. Aynı şekilde bu partiler eşitlik yasalarını denetleyen kurumların yetkilerini daraltıp fonlarını kısıtladı. Politik liderlerin azınlıklar konusundaki tavırları totaliter ve dışlayıcı yaklaşımlar içeriyor günümüzde birçok ülkede. Bu makro yönelimlerin getirdiği kurumsuzlaşma ve kuralsızlaşma, bir yandan onur yürüyüşlerine katılımın artması ve sivil toplum hareketlerinin gelişmesi ile hak ve özgürlük alanı açarken diğer yandan da cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin meşrulaşması, kurumsallaşması, kök salmasının önünü kapatıyor. Örneğin, bir yandan büyük şirketlerde cinsel kimlik ve yönelim farklılıklarını açıklayabilen yönetim elitleri mevcutken, eşzamanlı bir şekilde cinsel kimlik ve yönelim eşitliğine meydan okuyan söylemler politik elitler tarafından gündeme taşınıyor. Türkiye’de halen işe alımlarda, çalışma hayatında, kariyer gelişiminde cinsel kimlik ve yönelim eşitliği güvence altında değildir. Tam tersine LGBTİ bireyler sırf cinsel kimlikleri nedeniyle kamu sektöründe çalışmamakta ve diğer sektörlerde işten atılabilmekte, yaşadıkları yerlerde taciz ve kötü muameleye maruz kalmaktadır. Neoliberalizm kaşıkla verip kepçeyle alıyor. Örneğin, neoliberalizmin cinsel kimlik ve yönelim eşitliği vitrini orta ve üst sınıf cinsel kimlik ve yönelim azınlıklarının rağbet ettiği onur yürüyüşleridir. Onur yürüyüşlerine katılımın ve LGBTİ gruplara hizmet eden gece kulüplerinin artması haklar ve özgürlüklerde bir genişleme olarak kutlanmıştır. Ancak, bu kutlamanın görünmez hâle getirdiği şey alt sosyo-ekonomik sınıftan cinsel kimlik ve yönelim gruplarının hamam, sinema ve buluşma yeri gibi mekânlarının sistemli bir şekilde kapatılması oldu. Burada dikkatinizi çekmeye çalıştığım şey neoliberalizmin orta ve üst ekonomik kesime alan ve hak yaratırken, alt sosyo-ekonomik kesimin haklarını çalan elidir. Neoliberal düzen içinde sınıf farkı cinsel kimlik ve yönelim eşitliği

konusunda kutuplaşıyor. Görünen o ki öncelik verilen ve meşruiyet tanınan eşitlik talepleri daha çok üst ve orta sınıf cinsel kimlik ve yönelim gruplarının talepleri.

Neoliberal genişlemenin üzerinde durmak istediğim üçüncü temel değeri ise finansallaşmadır. Sosyal refah anlayışı oturmuş ülkelerde neoliberal genişleme ile sosyal refahın finansal refaha dönüştüğünü, yani gitgide tüm halkın değil yalnızca gelir düzeyi yüksek kesimlerin refah içinde yaşamayı hak ettiğine inanıldığını görüyoruz. Sermaye çeşitlendikçe, örneğin ekonomik sermayeye beşeri, sosyal, kültürel ve sembolik sermaye türleri katıldıkça kapitalizmin yaşamın her alanını pazara dönüştürdüğünü görebiliriz. Karl Polanyi (1957) bunu ‘büyük dönüşüm’ olarak adlandırmıştı. Her şeyin finansallaşmasının cinsel kimlik ve yönelim eşitliği açısından getirisi cinsel kimlik ve yönelimi farklı bireylerin beşeri, kültürel, ve sembolik sermayeleri ile değerli ekonomik katkılar yapabileceğinin kabul edilmesi olmuştur. Cinsel kimlik ve yönelim eşitlik söylemi çoğu zaman pembe sermaye, pembe para, pembe ekonomi kavramlarını da kullanarak cinsel kimlik ve yönelim azınlıklarının ekonomiye katkısına dikkat çekerek eşitsizlik ve ayrımcılığın ekonomik zararına değinmiştir. Ancak bu finansallaştırma yaklaşımın götürüsü, insan hakları çerçevesinde elde edilmiş cinsel kimlik ve yönelim eşitliği hakkının finansal söylemlerle görünmez hâle getirilmesidir. Paranın insan haklarından önemli olduğu bir sistemde ekonomik getirisi olmayan haklar kapitalist çıkarlara ket vurduğu için dışlanır. Bu çerçevede finansallaşma ile gelen cinsel kimlik ve yönelim eşitlik anlayışı, bu eşitlik söyleminin getirisi azaldığında ortadan kalkar. Bunun en iyi örneğini sayıları azalan LGBTİ kurumlarında görebiliriz. 1980’lerde kendi iç ekonomilerini yaratan LGBTİ bireylerin LGBTİ tüketiciler için kurdukları şirketler LGBTİ bireylere çalışma imkânı, güvenli alan ve toplumsal meşruiyet sağladıkları için çok önemlidir. Ancak yalnızca LGBTİ bireylere hizmet veren kurumlar kapılarını heteroseksüellere açmalarıyla, yalnızca LGBTİ bireylere hizmet veren şirketlerin sayısı azalmıştır. Rosser ve diğerleri (2008) LGBTİ’ye mahsus kurum ve yerleşim alanlarının gelişmiş demokrasilerde azalıyor olmasının genel bir eğilim olduğunu belirtiyorlar. Bu bir yandan kazanım, bir yandan kayıptır. Çünkü toplumsal kabul gerçekleşirken, LGBTİ’ye özgü güvenli alan hem genişleyip hem daralmıştır. Bunun entegrasyon için olumlu bir adım olduğu söylenebilir. Ancak transfobi ve homofobinin aynı hızda azalmadığı, hatta birçok

bölgede arttığı düşünülürse LGBTİ bireyler için kurulan şirketlerin sayılarının azalması 'güvenli yerler'in (Kenney 2001) azalması anlamına gelmektedir.

Bu üç kokuşmuş değer (bireyselleşme, kurumsuzlaşma ve finansallaşma) üzerine inşa edilmiş neoliberal sistem, emek pazarında çürümeye neden olmaktadır. Bu çürüme, güçlünün kazandığı, kapitalist çıkarların ön plana çıktığı, güçsüzün ezildiği, aşağıdakiler ile yukarıdakiler arasında gelir farkının arttığı, adaletin ve eşitliğin herkes için değil imtiyazlı küçük bir kesim için meşru olduğu bir sistemde ortaya çıkmaktadır. Neoliberal akademi de benzer bir çöküş yaşamaktadır. Örneğin yönetim ve organizasyon kuramı kapitalist çıkarlara hizmet eden bir kuram haline gelmiştir. Neoliberal akademi direnişi göz ardı etmekte, sessizleştirmekte, değersiz ve gereksiz görmekte ve direnişe kuramlarında dahi yer vermemektedir. Gözetilen çıkarlar kârlılık, performans artırma temeline dayanmalıdır bu yaklaşımda. Bu düzen içinde eşitlik ve farklılık da ancak kapitalist çıkarlara hizmet ettiği sürece değerlidir. Emek piyasasında ve akademik değerlerdeki neoliberal çürümenin önüne nasıl geçebiliriz sorusuna yanıt arayacağım aşağıdaki bölümlerde. Çünkü sorunların zaten çoğumuz farkındayız. Ama çözüm önerileri konusunda hem akademi hem de emek piyasasını dönüştürmeye kendisini adanmış insanlar daha çekingenler. Çözüm önerileri için Butler ve Bourdieu'ye dönmek faydalı olabilir diye düşündüm.

Emek piyasasında cinsel kimlik ve yönelim eşitliği kazanımlarının kırılmasını Butler ve Bourdieu ile anlamak ve aşmak

Bu kısa yazıda Judith Butler gibi cinsellik alanının ana referansı ve ilham kaynağı olan bir dil bilimci ile Pierre Bourdieu gibi sosyoloji alanında en çok kaynak gösterilen bir sosyal bilimcinin çalışmalarının hakkını vermek benim için imkânsız. Bunu denemek yerine neoliberal genişleme ile emek piyasalarında yaşanan cinsel kimlik ve yönelim eşitliği kazanımlarındaki kırılmasını aşmak için bu iki felsefecinin yaklaşımlarını kullanarak birkaç direnç ve direniş yöntemi önermek istiyorum.

Judith Butler (1997, 1998, 2010) için cinsellik performatif, yani yalnızca oynandıkça anlam kazanan bir oyundur. Cinsellik sürekli tekrarlandığı için bazı ezberlere sıkışıp kalmıştır (Nentwich vd. 2015). Cinsellik anlayışının değişimi için Butler'dan ilham alırsak oyunu farklı şekilde oynamamız ve oyunun kurallarını tepeklak etmemiz gerekir. Cinsellik oyununa sokulan her çomak, oyunun değişimine neden olabilecek bir repertuar genişlemesine neden olur. Bu yaklaşımı neoliberal sistemde emek piyasasında cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusuna getirdiğimizde eşitlik söylemlerinin hangi değerler üzerine oturduğuna bakmamız faydalı olabilir. Neoliberal sistemin bireysellik, kurumsuzlaşma ve finansallaşma değerlerini tepeklak edecek şekilde söylemler geliştirilebilir. Bireysellik değerine yoldaşlık değeri ile, kurumsuzlaşma değerine kurumsallaşma söylemi ile ve finansallaşma söylemine ise sosyal refah perspektifi ile direnmek mümkün olabilir. Bu direniş biçimlerine örnekler vermek yararlı olacaktır. Kurumsal farklılık yönetimi eğitimleri genellikle bireysel farklılıkları vurgulamaktadır. Bu eğitim söylemlerini dönüştürmek için kurum içindeki LGBTİ bireylere bu konuda örgütlenme yöntemleri anlatılabilir. Kurum içi ve dışındaki kolektiflerle bağlantıları telkin edilebilir (Özbilgin vd. 2016). Kurumsuzlaşma ve kuralısızlaşma söylemine karşı yasaların ve denetimin etkinliği vurgulanabilir (Özbilgin ve Tatlı 2011) Finansallaşma söylemine direnmek için insan haklarını savunmanın finansal sonuçları ile finansal yaklaşımın insan hakları ihlalleri ile ilişkisi açıklanabilir. Tabii ki Butler'ın kuramı sırf eşitlik ve farklılık eğitimi için değil bu söylemlerin kurum değerleri içine yerleştirilmesi ve kurum değerlerinin eşitlik ilkeleri ile sınılanması ile de uygulanabilir.

Pierre Bourdieu (1976, 1986, 1987) toplumun kendini tekrarlayan ve üreten mekanizmalarını, toplumsal tercihleri, yönelimleri, değişimleri açıklamak için ekonomik sermaye kavramının yetersizliğine işaret edip, beşerî, kültürel, sosyal ve sembolik sermaye ile sembolik şiddet kavramlarını geliştirmiştir. Cinsel kimlik ve yönelim de toplumsal cinsiyet gibi bazen sembolik sermayeye dönüşmektedir. Örneğin heteronormatif kurumlarda heteroseksüel çalışan olmak kazanılmamış sembolik bir imtiyazdır. Cinsel kimlik ve yönelim bazen de sembolik şiddete neden olmaktadır, Örneğin homofobik ve transfobik ortamlarda LGBTİ bireyler maddi manevi şiddete uğrayabilmektedir (bkz Yamak vd. 2016). Bourdieu sembolik değer ve cezalandırmaya sebep

olan toplumsal tercih, eğilim ve yönelimlerdeki sabit kalma ve kendini tekrarlama eğiliminin ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler, örüntüler ve içselleştirilen varsayımlar yani habitus ile açıklanabileceğini göstermiştir. Bu ilişkilerin ağırlığı ile toplumsal değişim zordur ama imkânsız değildir. Bourdieu için güç dinamiklerini değiştirmek ve eşitliği sağlamak yalnızca uygulamaların mantığını ve uygulamaları ayakta tutan değerleri değiştirerek mümkün olacaktır (Nentwich vd. 2015). Yukarıdaki neoliberalizm, emek piyasaları ve cinsel kimlik ve yönelim eşitliği örneğine dönersek, neoliberal mantığı ayakta tutan değerlere direnmek güç dinamiklerini dönüştürmek için tek çaredir. Bireyselleşmeye karşı yoldaşlık, kurumsuzlaşmaya karşı kurumsallaşma ve finansallaşmaya karşı sosyal refahın, yani herkes için refahın, savunulması gerekmektedir etkin bir direniş ve direnç geliştirmek için. Uygulama mantığını değiştirmeye örnekler verecek olursak, farklılık meselesine bireysel bir mücadele olarak bakmak yerine uygulamanın mantığını değiştirerek kolektif boyutta yaklaşılabilir. Örneğin LGBTİ sivil toplum kurumları ile şirketler beraber çalışarak LGBTİ bireyler için daha davetkar ve katılımcı kurumlar tasarlayabilirler. Söz konusu beraber çalışma bu aşamada, cinsel yönelim ve kimlik eşitliği konusunda ilerleme kaydetmiş çok uluslu şirketler dışında, şirketlerin gönüllülüğüyle mümkün olmayabilir. Yasal, toplumsal ve siyasal çeşitli mekanizmalar, önlemler, yaptırımlar gerekecektir. LGBTİ örgütlerinin mücadelesi, sosyal siyasal talepler, kamuoyu baskısı, yasal/hukuki bazı düzenlemeler gereklidir. Yine de gönüllülük esasi ile başlayan çalışmalar bu tur bir kamuoyu oluşturulmasına giden yolda önemlidir. Kuralsızlaşma söylemine karşı kurumsal yapılar desteklenebilir. Farklılık yönetimi birimi kurulması, bu alanda çalışan insanların atanması ve meşruiyetlerinin sağlanması kurumsallaşma sürecinde yardımcı olacaktır. Ancak bu birimlerin kurulmasında da dikkat edilmesi gereken konu kurulan birimin neoliberal değil daha geniş bir perspektifle, örneğin küresel değerler zinciri perspektifi ile, çalışması olmalıdır (Özbilgin vd. 2016). Finansallaşmaya karşı gelmek için ise finansal getirinin ötesinde eşitlik için eşitlik, insan hakları için insan hakları değerleri çerçevesinde bir eşitlik anlayışı uygulamalara şekil verebilir.

Görüldüğü gibi Butler ve Bourdieu'nün direniş yöntemleri arasındaki fark, Butler performatif söylem ve oyunların tepetaklak edilmesini önerirken, Bourdieu'nün sermaye kullanımları, içselleştirilmiş varsayımlar ve bunların anlam

kazandığı sosyal ve ekonomik alanlardaki uygulamaların mantığının değiştirilmesi ve bu neoliberal mantığa direnilmesini önermiş olmasıdır. Butler ve Bourdieu'yü beraber düşünmenin yararı, cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinde yaşanan kırılmalığa karşı direnirken yalnızca söylem değil aynı zamanda uygulamaların mantığının da değişmesi gerektiğini kabul etmemiz gerektiğidir.

Butler ve Bourdieu'nün kuramsal yaklaşımlarını bu konu için pervasızca yüzeyselleştirdiğim için özür dileyerek devam etmek istiyorum. Sınıf mücadelesi, cinsellik ve emek konusunda az incelenmiş bir meseledir. Butler'e yöneltilen eleştirilerden bir tanesi sermaye, sınıf mücadelesi ve cinsellik arasındaki bağ konusunda sessiz kalması ve bu sessizliğin Butler'ın cinsellik kuramının sınıf mücadelesinde yalnızca orta ve üst sınıfın endişe ve önceliklerini dillendiriyor olmasıdır. Bourdieu ise cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda sessiz kalmış, ama sınıf mücadeleleri konusunda aydınlatıcı kuramlar geliştirmiştir. Bu iki felsefecinin bir arada okunması cinsel kimlik ve yönelimde eşitliği sınıf mücadeleleri içinde değerlendirme olanağı sağlayacaktır bize.

Butler ve Bourdieu kullanarak bir direniş repertuarı geliştireceksek meşruiyet ve yerel şartları da göz önünde bulundurmanız gerekir. Değişime ve direnişe yeltenecek birey ve kurumların meşruiyeti ve meşruiyet kazanımları, direnişin ne kadar kökten veya yüzeysel olacağını belirler. Meşruiyeti olmayan bir dönüşüm girişiminin köklü değişimlere neden olması beklenemez. Meşruiyeti anlamak için yerel şartları anlamak önemlidir. Türkiye gerçeklerine bakarsak yaratıcı sektörlerde, seks endüstrisinde ve sanat alanlarında LGBTİ bireyler tam olarak dillendiremeseler bile kısmen de olsa cinsel kimlikleri ile kabul görmüşlerdir. Ama aynı kabulü sağlık ve eğitim gibi kamu kontrolündeki veya finans, spor, askeriye gibi erkek egemen sektörlerde görmüyoruz. Bu sektörlerde sıkışmanın LGBTİ bireylerin kariyer seçim ve süreçleri üzerindeki olumsuz etkilerini tahmin edebilirsiniz. Yereli anlamak elde edilmek istenen hak ve özgürlüğün o yereldeki şartlar içinde elde edilmesi gerektiği için önemlidir. Yani yerel, toplumsal ve bireysel tarih değişim, dönüşüm ve direniş stratejilerinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye örneğine dönersek, LGBTİ bireylerin var olmadıkları endüstrilerde meşruiyetlerini sağlamak için yasal düzenleme dışında yüksek profilli yöneticilerin ve çalışanların LGBTİ olarak

açılmaları görünürlüğü artırabilir. Yüksek profilli politikacı, işveren ve akademisyenlerin cinsel kimlik ve yönelim hareketine yöndeş ve destek olmaları yararlı olabilir. Butler ve Bourdieu'nun neoliberalizme direniş kuramlarını Türkiye örneğine uygularsak, bireyselleşmeye karşı örgütlenme hakları savunulmalıdır. Örgütlenme yalnızca cinsel kimlik ve yönelim eşitliği için değil, bütün haklar ve özgürlüklerin kazanılması ve korunması için vazgeçilemez bir yöntemdir. Bunu yapabilmek için çokuluslu şirketlerin Türkiye'deki birimleri bu şirketlerin küresel fırsat eşitliği konseylerinde aktif görev alarak Türkiye'deki yetersiz yasal düzenlemeleri aşabilirler. Çoğu uluslararası şirket, farklılık yönetimi programları çerçevesine cinsel kimlik ve yönelim eşitliğini de dahil eder. Neoliberalizmin bireysel değerlerini aşmak için bu uluslararası şirketlerde ve diğer kurumlarda yapılacak cinsel kimlik ve yönelim eşitliği programlarını sivil toplum örgütleri ile ortak yürütmek yararlı olabilir. Türkiye'de eşitlik ve farklılık konusuna pozitif bakan özel sektör ve kamu kurumları, sivil toplum örgütleri ve devlet daireleri arasında bir diyalog oluşturulması yararlı olacaktır. Gelişmiş demokrasileri örnek alırsak, onlarda da eşitlik alanındaki çalışmaların mütevazı başlangıçları olduğunu görürüz. Eşitlik ve farklılık yönetimiyle ilgilenen birkaç kurumla başlayan çalışmalar zamanla büyümüştür. Çok paydaşlı çalışmanın faydası tek bireyin veya tek kurumun sahip olamayacağı enerjinin ve direncin çok paydaşlı işbirliklerinde ortaya çıkmasıdır. Türkiye gibi girift sosyo-ekonomik ve politik ilişkilerin mevcut olduğu bir ülkede işbirliği ve çok paydaşlı çalışmanın değışim, dönüşüm, direnç ve direniş gibi konulardaki önemi küçümsememelidir.

Neoliberalizmin getirdiği kurumsuzlaşmaya ve kuralsızlaşmaya karşı da çok paydaşlı, katılımcı bir yaklaşımla kamu, özel ve sivil toplum örgütleri arasında diyalog tesis edilip kurumsallaşmanın temelleri atılabilir. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin kurumsallaşmasını Aydın (2017) Britanya ve Türkiye'de incelemiş ve kurumsallaşma mücadelesinde yerel farklılıkların önemine işaret etmiştir. Son olarak finansallaşma konusunda başvurulabilecek direniş şekilleri farkındalık oluşturma ve savunuculuktan LGBTİ hak ve özgürlüklerini siyasal, toplumsal ve sendikal talepler çerçevesinde mücadele konusu haline getirmeye uzanan bir repertuvarda ele alınabilir. Bu noktada Türkiye'nin, başta İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi olmak üzere, imzaladığı uluslararası anlaşmaların yanı sıra, kapsamı

giderek daralmasına rağmen, var olan anayasasından ve yasal mevzuatından kaynaklanan sorumluluklarını birer dayanak olarak kullanmak mümkündür. Bu önerilere rağmen, ne yazık ki Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ve genel gidişat cinsel kimlik ve yönelim eşitliği açısından bazı geri adımlar içermektedir. Bu gerileme döneminde yukarıdaki önerilerimin kulağa ütöpik geldiğini biliyorum. Ancak cinsel kimlik ve yönelim eşitliği kazanımları dünyanın her yerinde doğrusal olmayan, ileriye doğru sıçramalar ve geri çekilişler içeren bir gelişim çizgisi izlemiştir. Eşitlik yolunda mücadelenin devam etmesi için eşitliğin kısa sürede gerçekleşecek bir hedef değil uzun soluklu bir amaç olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Özetlersem, bireyselleşme, kurumsuzlaşma ve finansallaşma ile kırılan hale gelen cinsel kimlik ve yönelim konusundaki kazanımları korumak ve eşitlik hedefine doğru ilerlemek için üç temel kayıtsızlığın aşılması gerekiyor. Kayıtsızlık kelimesini çift anlamı ile yani hem kayıtsız kalmak hem de kayıt altına alınmamak anlamında kullanıyorum. Birinci kayıtsızlık, homofobi, transfobi ve eşitlik ideallerine dair toplumsal inanış ve tavırlardaki kayıtsızlıktır. Bilinç düzeyinin artırılması ile bu kayıtsızlığı aşmaya çalışmalıyız. İkinci tip kayıtsızlık kurumsal kayıtsızlıktır. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği taleplerine kayıtsız kalan devlet, özel sektör ve vakıfların aydınlatılması gerekmektedir. Kurumsal olarak kayıtlara geçmek de önemlidir. Eşitlik taleplerin meşruiyeti açısından bu taleplerin kayıt altına alınmalar önemlidir. Kurumsal kayıtsızlık yok saymadan, güvenlik ve refah tehditlerine kayıtsız kalmaya kadar geniş bir spektruma sahiptir. Çok paydaşlı çalışmalar kurumların kayıtsız kalmasının önüne geçilmesi için önemlidir. Üçüncü kayıtsızlık ise finansal kayıtsızlıktır. Finansallaşan bir dünyada eşitliğin sağlanması için eşitlik mücadelesinin etkin kaynaklandırılması gerekmektedir. Kaynaklandırılmayan eşitlik mücadeleleri daha yavaş gelişir. Bir yandan 'herkes için refah' için mücadele ederken bir yandan da finansallaşan emek piyasasının şartlarını göz önünde bulundurarak eşitlik mücadelesi için yeni kaynak arayışına girilmelidir. Bu üç tip kayıtsızlığı aştığımızda cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin kırılmağını tamir edebiliriz.

Tartışma

Cinsellik ve emek konusunun irdelenmesi için birtakım temel soruların sorulması yararlı olabilir. Bu sorulardan ilki: Cinsellik ve emek nedir? Bu soru çok basit görünmesine rağmen asıl amacı bizi cinsellik ve emek söylemini tanımlamaya, tanımlarımızın sınırlarını, kapsamlarını, sessizliklerini, tabularını, ezberlerini sorgulamaya teşvik etmektir. İkinci soru ise: Neden cinsellik ve emek? Hangi tarihsel, toplumsal ve ekonomik nedenlerle cinsellik ile emek kavramlarını beraber düşünüyoruz? Üçüncü soru ise: Cinsellik ve emek, kimin için? Bu soru ile de cinsellik ve emeğin tanımlanması ve çalışılmasında çıkar unsuru ele alınabilir. Kimler dahil olacaktır emek tanımımıza, cinsellik konuşurken kimleri konuşuyoruz, kimlerin eşitliğe ihtiyacı vardır? Kimler imtiyazlıdır? Kimlerin imtiyazları kazanılmış, kimlerinki haksız elde edilmiştir? Dördüncü soru: Cinsellik ve emek, nerede ve ne zaman? Bu soru sosyal kuramın yerelliğini ve tarihsel sınırlarını hatırlatmak için sorulmuştur. Bu kadar soruyu sorarak cinsellik ve emek konusunu irdelemek yerine, Butler ve Bourdieu'den ilham alarak emek piyasalarında cinsel kimlik ve yönelim eşitliği konusunda artan kırılmalığa direnç getirme ve direnme yöntemlerini irdedim bu deneme yazısında. Butler'ın performatif oyunları ve söylemleri altüst eden yaklaşımı ile Bourdieu'nün uygulamaların mantığına meydan okuyan yaklaşımının cinsel kimlik ve yönelim eşitliğini desteklemek amacıyla nasıl kullanılabileceğini örneklendirdim.

Umut ediyorum ki direniş stratejilerimizi belirlerken söylem ile yetinmeyip uygulamaların mantığına da meydan okuyabileceğimiz yerel şartlara kısa sürede ulaşalım. Bu son derecede dayanaksız umudumun gerçekleşmesi, yani söylem ve uygulamalarda eşitliğin sağlanması için mücadelenin dozunun artırılması gerekiyor. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği alanında öncelikle yapmamız gereken şey bu konuyu daha geniş çaplı araştırmaktır ve daha çok veri ve delil toplamaktır. Türkiye'de cinsel kimlik ve yönelim eşitliğini sağlayacağını vaat eden kurumlar ve örgütler hangileridir? Neler yapacaklarını söylemektedirler? Kendi çalışan profilleri nasıldır? LGBTİ bireylerin çalıştırılması konusundaki strateji, deneyim ve uygulamaları nelerdir? Sorulması gereken sorulardan bir tanesi de eşitliği sağlamayı vadeden kurum ve şirketlerin bu çerçevede somut olarak ne yaptığıdır. Bu

kurumların yaptığı şeyler her ne ise (örneğin, bilgi toplamak, eğitim vermek, kurumsal düzenlemeler yapmak ve kültürel ile yapısal değişimlere imza atmak) bunların raporlandırılması, belgelendirilmesi bu alana yeni girecek kurumlar için yararlı bir kaynak teşkil edebilir.

Nedenlerini, süreçlerini ve mekanizmalarını anlamadığımız şeyleri değiştirmemiz zordur. Eğer gerçek ve kalıcı bir eşitlik istiyorsak değişimin çok çeperli olmasına da dikkat etmeliyiz. Emek piyasasındaki cinsel kimlik ve yönelim demografisi ile araştırmalara başlayabiliriz. Bu demografinin daha iyi temsil yönünde değiştirilmesi gerekir hem kurumsal kadrolarda hem de karar verme mekanizmalarında. İkinci değişim alanını fırsat eşitliği yasal düzenlemeleri ve tüzüklerinin desteklenmesi olarak görüyorum. Parlamenter sistemde temsil önemli bir kazanımdır. Bunun denenmesi ve başarılması gerekir. O zamana kadar politik partilerin bilgilendirilmesi gerekebilir. Üçüncü değişim kültürelidir. Cinsel kimlik ve yönelim çeşitliliği konusunda aileden, eğitime, sağlıktan adalete kadar hayat boyu karşılaştığımız kurumların, bilgilerinin tazelenmesi ve bilinçlerinin artırılması suretiyle kültürel olarak daha kapsayıcı hale getirilmeleri gerekir. Böylece farklı cinsel kimliklerin meşruiyetinin sağlanması önemli değişimlere neden olacaktır. Dördüncü ama daha zor değişim alanı kurumsaldır. Kurumların cinselliğini sorgulamalı ve homofobiden arındırılmalarını sağlamalıyız. Ayrıca cinsel kimlik ve yönelim eşitliğini denetleyen kurumların inşa edilmesi yararlı olacaktır. Maalesef ki cinsel kimlik ve yönelim eşitliği dendiğinde bulduğumuz girişimler eğitimle sınırlı kalmaktadır. Bilinç düzeyinin geliştirilmesi tabii ki cinsel kimlik ve yönelim eşitliği için bir ön şarttır. Ama ancak bir başlangıç noktasıdır. Eşitliğin daha derin ve sürdürülebilir hâle gelmesi için yasal ve kurumsal düzenlemeler, kültürel değişim ve dönüşüm şarttır. Türkiye'de bu tür çalışmalara başlamadan önce ivedilikle ilgilenilmesi gereken konulardan bir tanesi şiddettir (bkz Selek 2013). Farklı cinsel kimlik ve yönelim gruplarının maruz kaldığı şiddet hem çok boyutludur hem de gitgide derinleşmekte ve artmaktadır. Sembolik, fiziksel, maddi ve manevi her türüyle şiddete karşı dayanışma içinde olmamız gerektiğini düşünüyorum. Şiddetin önlenmesi için sivil toplum örgütleri, özel kurumlar, sendikalar, hayır kurumları, devlet kurumları ve politik partilerin ortak çalışması gerekmektedir. Şiddet kültürü ile mücadele çok taraflı, çok kapsamlı ve çok katmanlı kültürel ve yapısal gayret gerektirmektedir.

Cinsel kimlik ve yönelim eşitliği bireysel olarak başaraabileceğimiz bir şey değildir. Cinsel kimlik ve yönelim eşitliğini sağlamakta sosyal bilimciler olarak bize de önemli bir görev düşüyor. Emek ve cinselliğin beraber çalışıldığı projelerde yer almalı ve bu projeleri desteklemeliyiz. Bunun ötesinde cinselliğin emek piyasaları çalışmalarında tabu olarak görülmesine son vermek için mücadele etmeliyiz. Ayrıca sosyal bilimin devlet, yasa yapıcılar, emek piyasaları, sivil toplum kurumları ile ortak etkin eşitlik politikaları aradığı platformlar oluşturmalıyız. Bunu söylerken sosyal bilimin öğrenciler üzerindeki olumlu etkisini küçümsemek için söylemiyorum. Ama eşitlik yolunda mücadelenin de etkin birer parçası olabiliriz, yaptığımız araştırmalara katılan kişi ve kurumları araştırmanın tüm süreçlerine dahil ederek. Bu yaklaşım hem araştırma yöntem, yaklaşım ve sonuçlarımızı olumlu yönde etkileyecek hem de cinsel kimlik ve yönelim eşitliğinin emek piyasası içinde kurumsallaşması ve kök salmasına yardımcı olacaktır. Bunu başaraabilmemiz için Türkiye'deki yönetim ve organizasyon çalışmalarının eleştirel perspektiflerle tanışması gerekir. Bunların başında sınıf mücadelesini anlamak için Marksist perspektif, toplumsal cinsiyet ve emek piyasalarını anlamak için feminist perspektif, ırkçılık ve etnik köken ayrımcılığı için eleştirel ırk kuramı gelmektedir.

Benzer şekilde cinsel kimlik ve yönelim eşitliği araştırmalarının öğrenciler ile buluşmasını sağlamalıyız. Bell vd. (2011) cinsel kimlik ve yönelim gruplarının emek piyasasında görünür hâle gelmelerinin ve seslerinin duyulmasının olumlu ve sessizleştirilmelerinin, kimliklerini yaşayamamalarının ise olumsuz sonuçlarını açıklamıştır. Yönetim ve organizasyon alanında cinsel kimlik ve yönelimin meşru bir çalışma konusu haline gelmesi bu açıdan da önemlidir. Türkiye'deki yönetim ve organizasyon alanı şu anda benimsediği baskın paradigması olan kapitalist çıkarlara hizmet eden faydacı bakış açısını; eleştirel, eşitlikçi, demokratik ve sosyal perspektiflerle genişletmeyi başarırsa sırf sermaye piyasalarına değil topluma da fayda sağlayabilir ve uluslararası yönetim ve organizasyon çalışmalarında saygın bir yere gelebilir. Saygınlığın ötesinde yönetim ve organizasyon çalışmalarının sırf kapitalist çıkarlar gözetken çalışmalar yapmasının olumsuz sonuçlarını belirtmeme gerek olduğunu sanmıyorum. Eleştirel yönetim ve organizasyon akademisi kendi sağlığı ve sürdürülebilirliği dışında emek piyasalarında çalışan memnuniyeti, refahı ve sağlığına da olumlu etkiler yapacak potansiyele sahiptir.

Kaynakça

- Aydin (2017). Understanding the role of NGOs for legitimising inclusion of sexual minorities in Turkey and in the UK: An Institutional Perspective. *Unpublished PhD thesis*. Brunel University London.
- Aydin, E. (2017), 'Problems and suggestions: Non-governmental organizations of sexual orientation minorities in the context of Turkey and the UK', in Vojko Potocan, Mustafa Ungan and Zlatko Nedelko (eds), *Handbook of Research on Managerial Solutions in Non-Profit Organizations*, Hershey, PA: IGI Global.
- Bell, M. P., Özbilgin, M. F., Beauregard, T. A., & Sürgevil, O. (2011). Voice, silence, and diversity in 21st century organizations: Strategies for inclusion of gay, lesbian, bisexual, and transgender employees. *Human Resource Management*, 50(1), 131-146.
- Berghan, S. (2007). *Lubunya: transseksüel kimlik ve beden*. Metis Yayınları.
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1986. The forms of capital. In J.G. Richardson (ed) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, pp. 241-258. New York, London: Greenwood.
- Bourdieu, Pierre. 1987. What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology* 32: 1-18.
- Butler, Judith. 1998. Performativity's Social Magic. In R. Shusterman (Hrsg.), *Bourdieu: A Critical Reader* (113-128). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Butler, Judith. 1997. *Excitable speech: a politics of the performative*. New York: Routledge.
- Butler, Judith. 2010. Performative agency. *Journal of Cultural Economy*, 3(2), 147-161.
- Kenney, M. (2001). *Mapping gay LA: The intersection of place and politics*. Temple University Press.
- Klarsfeld, A. (2010). Perspectives from 16 countries on diversity and equal treatment at work: an overview and transverse questions. *An Introduction to the International Handbook on Diversity Management at Work*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, Northampton, 1-10.
- Koçak, Ezgi (2011) Siyasi Parti Program ve Tüzüklerinde Homofobi, *Bianet Haber Merkezi*, <http://bianet.org/bianet/toplumsal>

cinsiyet/130380-siyasi-parti-program-ve-tuzuklerinde-homofobi

- Nentwich, J. C., Ozbilgin, M. F., & Tatli, A. (2015). Change agency as performance and embeddedness: Exploring the possibilities and limits of Butler and Bourdieu. *Culture and Organization*, 21(3), 235-250.
- Ozbilgin, M & Slutskaya, N. (2017) Consequences of neo-liberal politics on equality and diversity at work in Britain: is resistance futile?, (Jean-François Chanlat and Mustafa Ozbilgin eds.) *Management and Diversity: Perspectives from Different National Contexts - International Perspectives on Equality, Diversity and Inclusion*, Emerald Press.
- Özbilgin, M., Tatli, A., Ipek, G., & Sameer, M. (2016). Four approaches to accounting for diversity in global organisations. *Critical Perspectives on Accounting*, 35, 88-99.
- Özbilgin, M., Tatli, A. & Jonsen, K. (2014) *Global Diversity Management: An Evidence Based Approach*, London and New York: Palgrave. Revised second issue.
- Özbilgin, M., & Tatli, A. (2011). Mapping out the field of equality and diversity: Rise of individualism and voluntarism. *Human Relations*, 64(9), 1229-1253.
- Özbilgin, M. F.; Mulholland, G.; Tatli, A. and Worman, D. (2008) *Managing Diversity and the Business Case*, Chartered Institute of Personnel and Development.
- Özeren, E. and Aydin, E. (2016) 'What Does Being LGBT Mean in the Workplace? A Comparison of LGBT Equality in Turkey and the UK', in Klarsfeld, A., Ng, E.S., Booysen, L.A.E., Christiansen, L.C. and Kuvaas, B. (eds.) *Research Handbook of International and Comparative Perspectives on Diversity Management*. 1st edn. UK: Edward Elgar.
- Ozturk, M. B. & Ozbilgin, M. F. (2014) From cradle to grave: The lifecycle of compulsory heterosexuality in Turkey. In F. Colgan, & N. Rumens (Eds.), *Sexual Orientation at Work: Contemporary Issues and Perspectives*. Routledge: London.
- Polanyi, K. (1957). *The Great Transformation:(the Political and Economic Origin of Our Time)*. Beacon Press.
- Simon Rosser, B. R., West, W., & Weinmeyer, R. (2008). Are gay communities dying or just in transition? Results from an international consultation examining possible structural change in gay communities. *AIDS care*, 20(5), 588-595.
- Selek, P. (2013). *Sürüne sürüne erkek olmak*. T. Bora, & L. Cantek (Eds.). İletişim Yayınları
- Yamak, S., Ergur, A., Özbilgin, M. F., & Alakavuklar, O. N. (2016). Gender as Symbolic Capital and Violence: The Case of Corporate Elites in Turkey. *Gender, Work & Organization*, 23(2), 125-1